

Vems ansvar? En studie av sfi-utbildningens organisation och invandrarlärarnas kvalifikationer, 1960–1998

Johanna Ringarp

Abstract • Whose responsibility? The organization of teaching in Swedish for Immigrants and the qualifications of teachers, 1960–1998. The importance of people with a foreign background learning Swedish and establishing themselves at the labour market, in order to become part of the society, has for a long time been a political goal. Education in Swedish for immigrants and labor market measures have in this context been seen as important components. Nevertheless, the following article shows that the organization and management of education in Swedish for Immigrants and the competence requirements for teachers working in the field, have been an unregulated history with many temporary solutions and without any consensus from the actors involved. The purpose is to investigate why and how it comes about that the responsibility for the educational has varied over time.

Keywords • Swedish for Immigrants [svenska för invandrare], education [utbildning], labour market [arbetsmarknad], marketisation [marknadisering]

Introduktion

Det råder i stort sett politisk konsensus om att nyanlända invandrare så snabbt som möjligt ska etablera sig i samhället. Utbildningsinsatser – som svenska för invandrare (sfi)¹ – ofta i kombination med arbetsplatsförlagd praktik har provats för att underlätta integrationen.² Under 2010-talet försökte den dåvarande borgerliga regeringen stimulera integreringen via en prestationsbaserad ersättning.³ Samtidigt infördes en språklag som bland annat reglerade att alla som var bosatta i Sverige skulle ges möjlighet att lära sig svenska.⁴ Därefter har, inte minst till följd av 2015 års flyktingkris, ytterligare en rad åtgärder för att integrera nyanlända gjorts.⁵

Behovet av utbildning och möjligheten att integreras har skilt sig åt över tid. De som invandrade efter andra världskriget kom relativt enkelt in i arbetslivet och hade därmed inte samma behov av svenskundervisning.⁶ När invandringen skiftade över från arbetskraftsinvandring till flyktinginvandring var situationen i samhället en annan. Dels började arbetsuppgifterna bli mer komplexa vilket krävde andra typer

1 Det vill säga det som idag benämns kommunal vuxenutbildning i svenska för invandrare.

2 Andreas Fejes och Magnus Dahlstedt, "Att bli en fullvärdig medborgare," i *Medborgarskap och utbildning för vuxna: Om komvux, folkhögskola och medborgarskapandets praktiker*, red. Andreas Fejes m.fl. (Lund: Studentlitteratur, 2018), 11–17.

3 Regeringens proposition 2009/10:188, *Nationell sfi-bonus* (Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet 2010). För en diskussion om hur vuxenutbildningen, dit sfi-utbildningen idag hör, generellt har blivit ett verktyg för allt fler politikerområden, se SOU 2018:71, *En andra och en annan chans – ett komvux i tiden* (Stockholm: Utbildningsdepartement, 2018), 104, 122.

4 Svensk författningssamling (SFS) 2009:600, *Språklag*, 14 §.

5 Magnus Dahlstedt och Andreas Fejes, "Inledning: Utbildning i migrationens tid," i *Utbildning i migrationens tid: Viljor, organisering och villkor för inkludering*, red. Magnus Dahlstedt och Andreas Fejes (Lund: Studentlitteratur, 2021), 17ff.

6 Johan Svanberg, *Migrationens kontraster: Arbetsmarknadsrelationer, Schleswig-Holstein-aktionen och tyskorna vid Algots i Borås under 1950-talet* (Lund: Nordic Academic Press, 2016).

av kompetenser. Dels hade flertalet, trots att de hade en akademisk examen, problem med att få arbete. Svårigheten handlade både om bristande språkkunskaper och att nyanlända, till följd av vad de hade varit med om, inte klarade av att koncentrera sig på språkundervisningen. Därtill var handläggningstiderna för uppehållstillstånd långa. Det senare medförde att många blev kvar på förläggningarna under en längre tid.⁷

Efterföljande flyktingströmmar stod inför ytterligare komplikationer. Den ekonomiska nedgången och påföljande kris på 1990-talet innebar att fler stod långt ifrån en arbetsmarknad. För att lösa den finansiella krisen infördes mål- och resultatstyrning inom den offentliga förvaltningen.⁸ Förnyelsen av den offentliga sektorn påverkade även sfi-utbildningens organisation.

I en studie har tre forskare visat att utformningen av sfi-utbildningen har skilt sig åt beroende på vilka förväntningar som har funnits på språkets betydelse för inkludering.⁹ De framhåller även att sfi-undervisningen har organiserats i spänningsfältet mellan dels nationell och lokal styrning, dels rättigheter och skyldigheter.¹⁰ Andra forskare har påtalat att trots att utbildningen har ansetts viktig för integrationen, har tvetydigheten medfört en oklar ansvarsfördelning.¹¹ Det är just dessa spänningsfält och frågan om ansvar för sfi-undervisningen som följande studie ämnar analysera. Ett argument för undersökningen är att trots att den tidigare forskningen har uppmärksammat problemet med olika aktörer och intressenter för sfi, saknas det fortfarande forskning som verifierar varför och hur detta har gått till.¹²

Syfte och avgränsningar

Det övergripande syftet är att analysera hur ansvaret för sfi-undervisningen har sett ut under perioden 1960–1998. Vilka typer av politiska satsningar har gjorts och i vilken grad har dessa varit inriktade mot allmänna eller specifika åtgärder? Detta undersöks empiriskt med hjälp av teorier om medborgarskap och integration. Artikeln behandlar främst den nationella policynivån och de olika myndigheternas argumentation angående ansvaret för sfi-utbildningens organisation och lärarnas kvalifikationer utifrån följande frågor:

7 SOU 1997:128, *Verkställighet och kontroll i utlänningsärenden* (Stockholm: Utrikesdepartementet, 1997), 87.

8 Paula Blomqvist och Bo Rothstein, *Välfärdsstatens nya ansikte: Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn* (Stockholm: Agora, 2000), 161–65; Jonas Vlachos, *Friskolor i förändring, i Konkurrensens konsekvenser: vad händer med svensk välfärd?* red. Laura Hartman (Stockholm: SNS förlag, 2011), 66–110.

9 Helena Collinder, Sofia Nordmark och Maria Rydell, "Sfi:s olika skepnader," i *Utbildning i migrationens tid: Viljor, organisering och villkor för inkludering*, red. Magnus Dahlstedt och Andreas Fejes (Lund: Studentlitteratur, 2021), 89–112.

10 Helena Collinder, Sofia Nordmark och Maria Rydell (2021), 89.

11 Marie Carlsson, *Svenska för invandrare – brygga eller gräns?: Syn på kunskap och lärande inom sfi-undervisningen* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2002), 116f; Karin Sandwall, *Att hantera praktiken: om sfi-studerandes möjligheter till interaktion och lärande på praktikplatser* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2013), 10; Inger Lindberg, "Svenskundervisning för vuxna invandrare (sfi)," i *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*, red. Kenneth Hyltenstam (Lund: Studentlitteratur, 1996), 234; Inger Lindberg och Karin Sandwall, "Nobody's darling? Swedish for adult immigrants: A critical perspective," *Prospect* 22 nr 3 (2007), 88.

12 Kenneth Hyltenstam och Tommaso M. Milani, "Flerspråkighetens sociopolitiska och sociokulturella ramar," i *Flerspråkighet – en forskningsöversikt*, red. Kenneth Hyltenstam m.fl. (Stockholm: Vetenskapsrådet 2012), 86.

1. Undervisningens organisation: vem skulle vara huvudman och anordnare av sfi-utbildningen? Staten, kommunen eller civilsamhället? Vilka delar av staten, Skolöverstyrelsen eller Arbetsmarknadsstyrelsen? Vilka föreningar och förbund i civilsamhället?
2. Lärares kvalifikationer: hur formulerades kompetens- och behörighetskraven för sfi-lärare av olika aktörer?

Frågorna analyseras i teman som också följer tidsperioden kronologiskt. Först analyseras sfi-utbildningen och invandrarlärares under perioderna 1960–1975 och 1975–1980, det vill säga under den korporativistiska erans glansdagar. Därefter behandlas sfi-utbildningen när kommunernas ansvar för utbildningen ökade under 1980-talet. Därefter följer dels ett avsnitt som skildrar tre utredningar som 1989 hade till uppgift att utvärdera sfi-utbildningen, dels ett som analyserar ansvaret för sfi-utbildningen under 1990-talets postkorporativistiska era. Slutligen diskuteras artikelns resultat i förhållande till tidigare forskning och dagens politiska diskussion.

I tidigare forskning görs ofta en distinktion mellan invandringspolitik och invandrapolitik. Invandringspolitik handlar om de regleringar som sätts upp för vilka som får invandra till ett land, var de får bosätta sig och arbeta samt vilka villkor som de ges, medan invandrapolitiken handlar om att ge dem som invandrat lika möjligheter att verka i samhället, dels genom utbildning i svenska, dels genom att ha kvar sin kulturella identitet och språk.¹³ Det är det senare området som denna artikel behandlar.

Valet av undersökningsperiod 1960–1998, motiveras av att före 1960-talet var invandringen till Sverige begränsad och det var först därefter som invandringen fick en annan karaktär och därmed blev behovet av språkkunskaper mer betydelsefullt.¹⁴ Som ett led i detta beslutade riksdagen att etablera en avgiftsfri försöksutbildning i sfi.¹⁵ En resolution i Europarådet 1968 anses ha bidragit till det. I den föreskrevs att utländsk arbetskraft borde få minst 200 timmars undervisning i mottagarlandets språk och att språkundervisningen helst skulle vara kopplad till en yrkesutbildning.

1972 bildades Lärarföreningen för invandrarundervisning (LFI) med syfte att verka för en professionalisering av läraryrket och för att sfi-utbildningen skulle integreras med övriga utbildningar inom skolväsendet. LFI var aktiv i debatten fram till början av 1990-talet. Därefter gick LFI:s fackförbund Svenska Facklärarförbundet och Sveriges Lärarförbund ihop till Lärarförbundet.

1994 upphörde sfi som eget regelsystem och utbildningen kom istället att regleras av läroplanen för de frivilliga skolformerna (Lpf 94). Fyra år senare, 1998, inrättades ett nationellt centrum för sfi och svenska som andra språk på Lärarhögskolan i

13 Zeki Yalcin, *Facklig gränspolitik. Landsorganisationens invandrings- och invandrapolitik 1946–2009* (Örebro: Örebro universitet, 2010), 112f; Carl Dalström, *Nästan välkomna: Invandrapolitikens retorik och praktik* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2004), 10; Christer Lundh och Rolf Ohlsson, *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring* (Stockholm: SNS, 1999), 54; Tomas Hammar, "Introduction," i *European immigration policy: A comparative study*, red. Tomas Hammar (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 7f.

14 Hyltenstam och Milani (2012), 118.

15 *Vem älskar sfi? Utvärdering av svenskundervisning för invandrare – en utbildning mellan två stolar* (Stockholm: Statens skolverk, 1997), 16; SOU 2013:76, *Svenska för invandrare – valfrihet, flexibilitet och individanpassning* (Stockholm: Utbildningsdepartementet, 2013), 133.

Stockholm.¹⁶ Ytterligare ett skäl att göra halt inför millennieskiftet är att den särskilda invandrapolitik som Sverige inrättade i slutet av 1960-talet fanns kvar till att den omformulerades till ”integrationspolitik i slutet av 1990-talet.”¹⁷

Förutom den tidsmässiga avgränsningen analyseras i artikeln bara den delen av svenska för invandrare som riktas mot vuxna. Därmed faller modersmålsundervisning och svenska som främmande språk i den obligatoriska skolan utanför undersökningen.

Teori, metod och material

Den förklaring som ges till det föränderliga huvudmannaskapet och sfi-utbildningens placering inom olika myndigheters sfärer är i hög grad kontextuell. Teoretiskt tar artikeln avstamp dels i forskning om statens förändrade styrning under perioden 1960–1998. Dels i diskussionen om formering av ett medborgarskap där utbildning ses som en viktig aspekt för att främja integration i ett ökat mångkulturellt samhälle.

Bo Rothstein menar att man kan tala om Sverige som en korporativistisk stat fram till 1990-talet. Banden mellan staten och de ideella organisationerna var många och förenades genom de korporativa organen inom svensk offentlig förvaltning. Genom att statsmakterna tog folkrörelserna till hjälp uppstod dels enighet på en rad områden, dels lades många av välfärdsstatens uppgifter ut på civilsamhället. Per-Ola Öberg menar att en anledning till de stora inslaget av korporativism i de statliga förvaltningarnas styrelser under 1960- och 1970-talet var att intresseorganisationerna därigenom skulle verka för allmänhetens bästa och inte bara ha sina egna särintressen i fokus.¹⁸ Det gällde inte minst arbetsmarknadspolitiken där Saltsjöbadsavtalet kan ses som en startpunkt.¹⁹

1980-talet brukar betraktas som en brytpunkt gällande de korporativistiska dragen inom svensk politik genom att ”organisationernas institutionaliserade samarbete med staten” började ifrågasättas.²⁰ I början på 1990-talet upphörde även intresseorganisationerna möjlighet att ha en beslutsfattande roll i myndigheternas styrelse.²¹ Därigenom förändrades relationen mellan civilsamhället och staten, samtidigt som marknaden kom att få ett större inflytande.²² Civilsamhällets organisationer blev en av många aktörer som staten hoppades kunde utföra välfärdstjänster på ett

16 SOU 2003:77, *Vidare vägar och vägar vidare – svenska som andraspråk för samhälls- och arbetsliv* (Stockholm: Utbildningsdepartementet, 2003), 64f.

17 Karin Borevi, *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället* (Uppsala: Uppsala universitet, 2002), 63.

18 Per-Ola Öberg, *Särintresse och allmänintresse: korporatismens ansikten* (Uppsala: Uppsala universitet, 1994), 14f, 20.

19 Bo Rothstein, *Den korporativa staten: Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik* (Stockholm: Norstedts juridik, 1992) 159; Filip Wijkström, ”Hybrider i civilsamhället: När filantropiskan och ekonomiskan kom till byn,” i *Civilsamhället i samhällskontraktet: En antologi om vad som står på spel*, red. Filip Wijkström (Stockholm: Stockholm European Civil Society Press, 2012) 104–107; Michele Micheletti, *Det civila samhället och staten* (Stockholm: Fritze, 1994) 144–46; Öberg (1994), 254–57.

20 Erik Lundberg, ”Det postkorporativa deltagandet: Intresseorganisationerna i den nationella politiken,” i *Låt fler forma framtiden*, SOU 2015:96, Bilaga till betänkande av 2014 års Demokratiutredning – Delaktighet och jämlikt inflytande (Stockholm: Wolters Kluwer, 2015), 295.

21 Lundberg (2015), 295, 304.

22 Blomqvist och Rothstein (2000), 9, 31 51–57; Micheletti (1994), 13; Wijkström (2012), 95f; Tommy Lundström och Filip Wijkström, ”Från röst till service: Vad hände sedan? Eller som fisken i vattnet,” i *Civilsamhället i samhällskontraktet: En antologi om vad som står på spel*, red. Filip Wijkström (Stockholm: European Civil Society Press, 2012), 253–60.

effektivare sätt, med lägre kostnader, ökad mångfald och valfrihet som följd.²³

Det finns dock en skillnad gällande korporativismen mellan den nationella och lokala nivån. Samtidigt som korporativismen minskade på den nationella nivån under 1970–1990-talen ökade föreningarnas betydelse för de lokala beslutsprocesserna.²⁴ I undersökningen är det av intresse att analysera hur förskjutningen påverkade sfi-utbildningen både när det gäller hur utbildningen organiserades och vilka kvalifikationer som krävdes för att undervisa på sfi.

Det krävs någon form av sorteringsinstrument för att kunna analysera förskjutningarna, men också de spänningar som uppstod. Karin Borevi har med utgångspunkt från bland annat Marshalls medborgarskapsteori och Robert Putnams integrationsteori skapat ett analytiskt redskap för att förstå den offentliga diskursen gällande invandrapolitiken i Sverige under samma tidsperiod som denna artikel berör. Enligt Borevi finns det tre principiella idealtyper av spänningar (etnos-demos, individ – kollektiv, samt allmänt – riktat) som kommer till uttryck i måldokumentet.²⁵ Det handlar för det första om i vilken grad medborgarskapet innebär att alla medborgare delar samma etniska tillhörighet eller inte. För det andra om de politiska satsningarna som görs gentemot medborgarna främst innefattar individuella eller kollektiva element. För det tredje om de politiska åtgärderna är allmänna eller riktade mot en specifik målgrupp, som exempelvis utrikes födda.²⁶ Begreppsparen används här i likhet med Borevi som idealtyper som för att analysera de spänningar som kom till uttryck i den offentliga diskursen gällande sfi.

Med avstamp i diskussionen om korporativism samt teorier om formering av medborgarskapet och integrering samt de spänningsförhållanden som finns däri, analyseras hur sfi-utbildningens formella organisering beskrivs i offentligt tryck såsom SOU:er, regeringspropositioner och förordningar. I vilken mån sågs språket som nyckel för integrationen? På vilket sätt skulle utrikes födda inkluderas? Vilken typ av utbildning erbjöds och vem skulle vara ansvarig för utbildningen? För att analysera detta har alla SOU:er, regeringspropositioner och läroplaner som behandlar sfi-utbildningen under perioden 1960–1998 undersökts. För att komma åt hur frågorna om ansvar, lärarnas kvalifikationer och utbildningens mål diskuterades av sfi-lärarna har även styrelseprotokoll, årsberättelser och medlemstidning från LFI analyserats.²⁷ Därutöver, framförallt för att komma åt hur invandrapolitiken i allmänhet och sfi-utbildningen i synnerhet debatterades, används nyhets- och debattartiklar i de stora svenska dagstidningarna som komplement till övrigt material.²⁸ Sökningar gjordes på ”Sfi”, ”Sfi-utbildning”, samt på begrepp som användes under perioden som ”invandrarundervisning”, ”invandrare” och ”invandrarlärare”. I Sigtunastiftelsens arkiv var artiklarna placerade under ”skolfrågor” samt under de olika studieförbunden.

23 Lundström och Wijkström (2012), 253, 256f, 259f.

24 Leif Lewin, *Samhället och de organiserade intressena* (Stockholm: Norstedts juridikförlag, 1992), 101, 106.

25 Borevi (2002), 10–13, 41, 56ff, 63, 68.

26 *Ibid.*, 41, 50, 58.

27 LFI:s material finns på TAM-arkiv i Alvik.

28 Pressmaterialet kommer från *Sigtunastiftelsens klipparkiv*, samt Kungliga Bibliotekets söktjänst *Svenska dagstidningar*.

Statlig reglerad utbildning i bildningsförbundens regi

På 1960- och 1970-talen när korporativismen var som starkast i Sverige, ansågs det problemfritt att staten använde sig av civilsamhället för att utföra utbildningssatsningar. Från statligt håll var Skolöverstyrelsen (SÖ) den ansvariga myndigheten. Kravet från regeringens sida var att myndigheten skulle samråda med Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) och därefter även med Statens invandrarverk (SIV) innan sfi-utbildningen sattes gång. Undervisningen bedrevs sedan i huvudsak av tio av staten godkända studieförbund ute i kommunerna. De största var Arbetarnas bildningsförbund (ABF), Studieförbundet Vuxenskolan, Folkuniversitetet, Studieförbundet, Medborgarskolan samt Tjänstemännens Bildningsverksamhet (TBV).²⁹ Kritik framfördes mot att studieförbunden – framförallt ABF – var ansvariga för större delen av sfi-undervisningen.³⁰ Bland annat uttrycktes en oro för att språkstudierna fick stå tillbaka för annat.³¹ ABF gick dock till motangrepp och argumenterade för att utbildning i fackliga frågor passade väl in i sfi:s mål om samhällsorientering.³²

Förutom den utbildning som bedrevs av studieförbunden, gavs kurser i svenska dels på AMS:s och SÖ:s utbildningscentra (AMU-centra), dels på flyktingförläggningarna.³³ För att göra sfi mer enhetlig föreslog den år 1968 tillsatta statliga Invandrarutredningen att SÖ skulle ha huvudansvaret, samtidigt som kommunerna skulle se till att utrikes födda erbjöds möjlighet att gå kursen.³⁴

För att komma till rätta med skillnaderna inom utbildningen gav SÖ i början av 1970-talet ut den första läroplanen för sfi (Lsfi-71). I läroplanen framgår det att målet var ”att ge invandraren sådana språkliga färdigheter och sådan information att han kan leva och fungera i det svenska samhället”.³⁵ Här ser vi ett exempel på den betydelse som språket ansågs ha för att få utrikes födda att bli en del av det svenska samhället. Det vill säga fokus låg mer på demos än på etnos. Överlag var den politiska intentionen att utrikes födda skulle införlivas i det svenska samhället.³⁶ Frågan om vem som skulle ha det övergripande ansvaret för utbildningen återstod dock att lösa.

29 SOU 1981:87, *Svenskundervisning för vuxna invandrare 2. Kartläggning av nuläget* (Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1981), 44, 47–51, 67, 227. Jfr Lindberg (1996), 229.

30 Lindberg (1996), 231.

31 Sten Sture Paterson, ”Äventyrligt avtal ger ABF makten,” *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 21 april 1971; Margareta Wibring, ”Invandrarna – ABF:s folk?,” *Dagens Nyheter*, 29 december 1972, E1c ABF, 1962–72, Sigtunastiftelsens klipparkiv (SSK); Anders Hultman, ”ABF försöker monopolisera invandrarundervisningen,” *Svenska Dagbladet*, 21 februari 1973, E1c ABF, 1973–1977, SSK.

32 Anders Hultman, ”ABF: Arbetsgivarna talar i egen sak,” *Svenska Dagbladet*, 21 februari 1973, E1c ABF, 1973–1977, SSK.

33 Vissa kurser i svenska kunde också läsas på en del folkhögskolor och högskolor, samt i kommunal regi (Komvux och Grundvux), se SOU 1971:51, *Invandrarutredningen 1, Invandrarernas utbildningssituation. Förslag om grundutbildning i svenska för vuxna invandrare* (Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1971), 18; SOU 1981:87, 15.

34 SOU 1971:51, 3, 10.

35 *Lsfi-71, Läroplan i svenska för vuxna invandrare. Allmän del* (Stockholm: Skolöverstyrelsen, 1971), 7.

36 Charles Westin, ”Mångfald, nationell identitet och samhörighet,” i SOU 2004:48, *Kategorisering och integration: Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag* (Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 2004), 202ff.

En utbildningsfråga eller en invandrapolitisk åtgärd?

När den statliga sfi-utbildningen startade gjordes en uppdelning mellan den ordinarie sfi-utbildningen och den som var inriktad mot arbetsmarknadsutbildning. Den sistnämnda kom att förläggas på AMU-centren.³⁷ Frågan om huvudmannaskapet för utbildningen kvarstod dock och 1978 tillsattes Sfi-kommittén för att göra en översyn.³⁸ Kommittén påpekade i sitt betänkande att det saknades ”en enhetlig ram för svenskundervisning”.³⁹ Det innebar att frågor gällande lärarkompetensen, lärarutbildning, mål med utbildningen och studiestöd behandlades olika beroende på var i landet som den bedrevs. Sfi-kommittén argumenterade därför för att ett enhetligt kommunalt huvudmannaskap borde vara att föredra.⁴⁰ Kommittén var inte enig, en minoritet vände sig mot ett kommunalt huvudmannaskap och även en del remissinstanser framförde liknande synpunkter.⁴¹

LFI som aktivt verkade för ett enhetligt huvudmannaskap för utbildningen, frågade sig varför Socialdemokraterna, genom Landsorganisationen i Sverige (LO), hade reserverat sig mot utredningens förslag. Ragne Beiming, sakkunnig i utredningen från LO, svarade att sfi inte var en utbildningsfråga utan en invandrapolitisk fråga, och därför skulle staten vara ansvarig för undervisningen.⁴² *LFI-nytt*:s redaktör Carl Magnus Hedefalk kommenterade det hela med orden ”mig verkar det som om reservationen bottnar i en egendomlig, från folkbildningshåll kommen, ovilja mot läralledd språkundervisning”.⁴³

Måhända hade Hedefalk en poäng, men även andra aspekter kan ha legat bakom folkbildningens njugghet. En sådan aspekt var ekonomin. Statsbidragen som studieförbunden fick för att bedriva sfi täckte alla kostnader för utbildningen. I ABF Göteborg utgjorde sfi en tredjedel av förbundets verksamhet läsåret 1970/71, och 1979/80 svarade ABF för 45% av den totala sfi-undervisningen.⁴⁴ Det var således ett välbehövligt tillskott i kassan som sannolikt ingen socialdemokrat ville medverka till att det försvann. Ett annat skäl var LO:s målsättning att genom sfi sprida fackrörelsens ideologiska värderingar och syn på bildning. I en undersökning om LO:s invandrapolitik 1945–1981 framkommer det att för LO var det viktigt att rörelsen genom ABF fortsatt hade inflytande över utbildningen. Med ett kommunalt huvudmannaskap skulle ABF:s möjlighet att prägla utbildningen minska betydligt.⁴⁵

37 *Vem älskar sfi?* (1997), 16f.

38 SOU 1981:87, 9.

39 SOU 1981:86, *Svenskundervisning för vuxna invandrare 1*, Övervägande och förslag (Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1981), 37.

40 *Ibid.*, 37, 79f, 113f, 140.

41 *Ibid.*, 246f, 256, 264. Jfr. Regeringens proposition 1983/84:199, *Om svenskundervisning för vuxna invandare*, 5, 11f, 51, 57f

42 Helena Frisell och Karin Froster, ”SFI är ingen utbildningsfråga – intervju med Ragne Beiming om tankarna bakom den socialdemokratiska reservationen,” *LFI-nytt* nr 5 (1981), 41–46; ”SFI-kommittén är färdig,” *LFI-nytt* nr 5 (1981), 9, Lärarföreningen för Invandrarundervisning (LFI), TAM-arkiv (TAM).

43 Carl Magnus Hedefalk, ”När en blind leder en blind,” *LFI-nytt* nr 5 (1981), 54, (LFI), TAM.

44 Lars Hansson, *Att producera disciplinerade amerikaner och skötsamma svenskar: Fords Engelskaskola för invandrare jämförd med Svenska för Invandrare* (Göteborg: Emigranternas hus, 2017), 12; SOU 1981:87, 49.

45 Jesper Johansson, ”Så gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här”: *Retorik och praktik i LO:s invandrapolitik 1945–1981* (Växjö: Växjö University Press, 2008), 232f, 251f.

Beimings svar att sfi var en invandrapolitisk fråga handlade också om att LO såg utbildningen som en viktig inkörsport för att få ut de utrikes födda i arbetslivet. Sfi sågs således av LO mer som en arbetsmarknads- och invandrapolitisk åtgärd, än ett utbildningspolitiskt spörsmål.

I regeringens budgetproposition från 1978 framhölls att på grund av att utbildningsnivån och -bakgrunden skiftande inom invandragruppen, var det svårt att veta hur undervisningen skulle bedrivas adekvat. Den folkpartistiske utbildningsministern Jan-Erik Wikström var dock trygg med att översynen av folkbildningsarbetets villkor som en utredning genomförde skulle ”vara av stor betydelse för utformningen av den framtida vuxenutbildningen”.⁴⁶ Wikströms svar kan dels ses som ett uttryck för att han, som själv varit aktiv i ett studieförbund, hade ett stort förtroende för intresseorganisationernas insatser på området, dels ett typexempel på att regeringen inte vågade sätta ner foten och besluta om hur utbildningen skulle organiseras. Ministern hoppades istället att ytterligare en utredning skulle lösa problematiken. Folkbildningsutredningen gav dock inga svar utan hänvisade frågan vidare till Komvuxutredningen.⁴⁷

I Komvuxutredningens betänkande beskrevs de gränsdragningsproblem som enligt utredningen fanns mellan studieförbundens utbildningar och Komvux. I samråd med Folkbildningsutredning hade Komvuxutredningen kommit fram till att Komvux skulle stå för den lagstadgade sfi-utbildningen och att invandrarlärarna inom Komvux skulle ha avtalsenliga tjänster. Studieförbunden skulle dock enligt förslaget även fortsättningsvis kunna anordna studiecirklar för att nå ut till utrikes födda.⁴⁸

Från offentligt håll öppnade man således upp för en särskiljande praktik gentemot gruppen utrikes födda. Samtidigt var åtgärderna, trots att de var riktade, ändå tänkta som allmänna då studiecirkelnas uppgift var att ge utrikes födda kunskaper om det svenska samhällslivet. För Folkbildningsutredningens del betydde överenskommelsen att den i sitt slutbetänkande skrev att det var viktigt att utrikes födda stimulerades ”att engagera sig i folkbildningsarbete” och att bidrag skulle utgå till utrikes föddas ”kulturella aktiviteter och till cirkelstudier i svenska språket, i hemspråk och i samhällsorientering”.⁴⁹

Att ta vägen över modersmålet blev i slutet av 1970-talet allt vanligare inom sfi.⁵⁰ Sfi-kommittén kallade i sitt betänkande riktlinjen för en idékantring.⁵¹ Möjligheten att erbjuda studiecirklar i hemspråk gav följaktligen studieförbunden chansen att få med utrikes födda i sina ideella organisationerna.⁵² Därigenom kunde invandrarna både integreras i civilsamhället och förankras i det samhällspolitiska samtalet. Från politiskt håll försökte man således ”undvika en social konflikt” mellan

46 Regeringens proposition 1977/78:100, *Med förslag till statsbudget för budgetåret 1978/79*, bilaga 12, 549, 551, 592f. Citat s. 551.

47 SOU 1979:85, *Folkbildning för 80-talet* (Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1979), 218.

48 SOU 1979:92, *Komvux och studieförbund: Arbetsfördelning och samråd* (Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1979), 10, 19f, 25.

49 SOU 1979:85, 29.

50 Linus Salö, *Invandrarutredningen och 1970-talets språkideologiska omvälvningar: Till frågan om modersmålsundervisningens kunskaps sociologi* (Uppsala: Uppsala universitet, 2020), 15f.

51 SOU 1981:87, 59f.

52 Tobias Harding, ”Från folkbildningskonsensus till ifrågasättande?” i *Lärande i civilsamhället: En forskarantologi*, red. Niklas Hill och Aron Schoug (Stockholm: Trinambai, 2020), 51.

majoritetssamhället och de nya invandrargrupperna.⁵³ I stället sökte man hitta en brygga mellan majoritetssamhällets etniska tillhörighet och minoriteternas önskan och behov att bevara sin etniska tillhörighet.⁵⁴

En annan förändring under perioden var att sfi alltmer kom att behandlas i utredningar och i politiska debatter tillsammans med andra delar av utbildningsväsendet. Samtidigt menade LFI att samhället trots allt inte riktigt hade förståelse för sfi-utbildningens speciella karaktär. Enligt föreningen handlade det om personer som stod långt ifrån både arbetslivet och samhället. En konsekvens av förslaget, att sammanföra sfi med andra delar av skolväsendet, innebar emellertid att frågan om behörighetsfrågorna för invandrarlärares kom att diskuteras.⁵⁵

Spänningen mellan de aktörer som ansåg att studieförbunden – trots avsaknaden av formell behörighet – skulle ansvara för sfi-undervisningen och de som tyckte att den skulle ingå i kommunernas övriga åtaganden kvarstod likväl. Motiven för de förstnämnda var både ideologiska och ekonomiska. De ideella organisationerna hade av tradition haft hand om utbildningen och målet med deras verksamheter var att integrera utrikes födda i samhället. Studieförbundens undervisning ansågs också vara billigare än den som bedrevs i statlig regi, samtidigt som studieförbunden fick ett välbehövligt tillskott till sina verksamheter. De korporativistiska inslagen i sfi-utbildningen fortsatte följaktligen på 1980-talet, även om en viss uppdelning gjordes mellan statliga myndigheter och bildningsförbund när det gällde vem som ansvarade för olika delar av utbildningen.

Kommunalisering och ett ökat fokus på behöriga lärare

I mitten av 1980-talet ifrågasattes alltmer civilsamhällets institutionaliserade samarbete med staten, parallellt som kommunerna fick huvudansvaret för sfi-utbildningen. Kommunerna kunde dock välja om de ville anordna grundläggande sfi (grund-sfi) själva, via Komvux, eller om de lade ut kursen på andra utbildningsanordnare. Påbyggnadskursen (påbyggnads-sfi) förlades samtidigt till studieförbunden och AMU-centren.⁵⁶

I samband med de organisatoriska förändringarna kom SÖ ut med en ny läroplan med särskilt fokus på grund-sfi. I den betonades att utbildningen skulle bestå av cirka 700 timmar fördelat på 400–500 timmar till grund-sfi och resterande på påbyggnads-sfi. Dessutom markerades tydligare än tidigare behovet av att höja lärarnas kompetens och kvalifikationer. Bland annat genom fortbildningssatsningar för lärare och etablering av en lärarutbildning i svenska som främmande språk inom ämneslärarprogrammet.⁵⁷

53 Westin (2004), 204f.

54 Borevi (2002), 31.

55 ”Lära sig ett nytt språk på 8 veckor – är det möjligt?” i *Läroplan för invandrarundervisning* (Stockholm: LFI, 1978), 5; ”Invandrarlärares måste få en grundutbildning” i *Läroplan för invandrarundervisning* (Stockholm: LFI, 1978), 3, (LFI, TAM).

56 SFS 1986:159, *Lag om grundläggande svenskundervisning för invandrare*; SFS 1986:207, *Förordning om grundläggande svenskundervisning för invandrare*; Regeringens proposition 1985/86:67, *Med vissa bestämmelser om svenskundervisningen för vuxna invandrare*, 1, 23; Utbildningsutskottets betänkande 1985/86:UbU10, *Om svenskundervisning för vuxna invandrare*; Regeringens proposition 1983/84:199, 1, 6, 23f, Utbildningsutskottets betänkande 1984/85:UbU6, *Om svenskundervisning för vuxna invandrare*.

57 Regeringens proposition 1983/84:199, 35; *Lsf-86, Läroplan för grundläggande svenskundervisning*

LFI var positiva till de ökade kompetenskraven för lärare, däremot var de kritiska till att såväl många sfi-lärare på studieförbunden och AMU blev uppsagda till följd av kommunaliseringen. LFI var förvånade över att kommunerna verkade så oförberedda på ett övertagande när reformen hade diskuterats under flera år.⁵⁸ Följden av kommunaliseringen blev att många sfi-lärare som både hade varit med att bygga upp utbildningen och som reformen var tänkt att skydda blev av med sina arbeten. Parallellt ställdes de lärare som blev kvar inför ett svårt uppdrag. De skulle bygga upp en ny organisation i kommunal regi, men med flera olika utbildningsorganisationer som anordnare.⁵⁹ Besparingskraven inom den offentliga sektorn hade följaktligen förändrat förutsättningarna till den grad att när LFI:s krav väl förverkligades fanns inte samma ekonomiska förutsättningarna som tidigare.⁶⁰ Utbildningens kvalitét och lärarnas formella kvalifikationer fick följaktligen stå tillbaka för ideologiska och ekonomiska intressen.

Splittrade insatser motverkade integrationen

1989, tre år efter sfi-reformens genomförande utvärderades den av Riksrevisionsverket (RRV) och SÖ. RRV:s uppdrag var att analysera om det fanns några hinder inbyggda i organiseringen av utbildningen och behovet av lösningar.⁶¹ SÖ:s uppgift var att utvärdera hur reformen från 1986 fungerade i praktiken.⁶² Båda rapporterna påtalade att det fanns ett övergripande problem med att integreringen av utrikes födda var uppdelad på för många aktörer. Enligt RRV:s beskrivning bollades deltagarna ”mellan olika utbildningsanordnare”.⁶³ Det fanns inte heller någon samordning mellan aktörerna – varken på nationell eller på lokalnivå.

På nationell nivå innebar det att frågan om ersättningen hamnade i fokus. Som en kompensation för förlorad arbetsinkomst eller annan arbetsmarknadspolitisk åtgärd hade deltagarna på grund-sfi laglig rätt till en timersättning på 50 kronor per lektionstimme. För dem som stod utanför arbetsmarknaden och fick sin försörjning genom socialbidrag, handlade det i stället om ett stimulansbidrag på 13 kronor per lektionstimme från Centrala studiestödsnämnden (CSN). Dilemmat var dock att Socialstyrelsen tyckte att bidraget skulle ses som en inkomst och därmed räknas in vid socialbidragsprövning. CSN och SÖ menade att detta var felaktigt. RRV var av samma uppfattning. Stimulansbidraget hade, enligt RRV, mest blivit en byråkratisk konstruktion och var inget som höjde de studerades motivation att lära sig språket.⁶⁴

för vuxna invandrare. Allmän del (Stockholm: Skolöverstyrelsen, 1986), 11, 7; SFS 1986:207, 10 §.

58 Karin Froster och Inger Lindberg, ”SFI-centralen i Stockholm,” *LFI-nytt* nr 3–4 (1986), 9–11; ”SFI-reformen är beslutad,” *LFI-nytt* nr 1 (1986), 8; Carl Magnus Hedefalk, ”SÖ:s glömska skolans lättsinne,” *LFI-nytt* nr 1 (1987), 4f, (LFI, TAM); Carl Magnus Hedefalk, ”Vilda västern,” *LFI-nytt* nr 1 (1986), 6, (LFI, TAM).

59 ”SFI-reformen är beslutad,” *LFI-nytt* nr 1 (1986), 8. Carl Magnus Hedefalk, ”Grund-sfi på gång provisoriskt. Situationen är förvirrad,” *LFI-nytt* nr 3–4 (1986), 8f, (LFI, TAM).

60 Katrina Norqvist, ”Skolstyrelsen,” *Västerbotten-Kuriren*, 19 oktober 1990; Katrina Norqvist, ”Invandrarundervisning,” *Västerbotten-Kuriren*, 19 oktober 1990.

61 *Svenska för invandrare – ett regeringsuppdrag* (Stockholm: Riksrevisionsverket, 1989).

62 Ampe Meyerhöffer och Marianne Kraft, *Intentioner och verklighet: En uppföljning av 1986 års sfi-reform* (Stockholm: Skolöverstyrelsen, 1989), 1.

63 *Svenska för invandrare* (1989), 32.

64 *Ibid.*, 22, 42.

På lokal nivå var en svårighet att det var vattentäta skott mellan de kommunala förvaltningarna. Många lösningar gjordes *ad hoc* och utan att det fanns någon större överblick av de andras insatser.⁶⁵ Den organisatoriska uppdelningen var problematisk av flera skäl. För deltagarna på sfi blev det oöverskådligt att förstå vad som gällde och vem som ansvarade för utbildningen. För de kommunala förvaltningar och statliga institutioner innebar den uppsplittrade verksamheten att det var nästintill omöjligt ”att följa upp och utvärdera de samlade effekterna av verksamheten”.⁶⁶

RRV och SÖ riktade även direkt kritik mot innehållet i utbildningen. Den var inte tillräckligt bra utan skedde ”alltför isolerat med bristande anknytning till de krav samhället” ställde.⁶⁷ Trots att det ingick i kursplanen var det många som inte hade fått någon samhällsorientering. Det innebar att utrikes födda stod sig slätt både språk- och kunskapsmässigt när de försökte ta sig in på arbetsmarknaden.

Rapporterna lyfte fram flera förslag på lösningar. För det första borde flexibiliteten och individualiseringen i utbildningen öka. Alla på sfi behövde inte exakt samma antal undervisningstimmar eller hjälp. Även om detta borde vara en självklarhet fanns det på många platser ingen nivåindelning. För det andra borde en värdering av utbildningar från andra länder kunna göras tidigare och snabbare än vad som var fallet. 1989 tog det cirka 14 månader att få utländska betyg evaluerade. För det tredje behövde såväl samhälls- och yrkesvägledningen som besök på arbetsförmedlingen bli ett tydligare inslag i sfi-utbildningen för att därigenom se till att de utrikes födda närmade sig arbetslivet.⁶⁸ Uppdelningen på grund- och påbyggnads-sfi var, för det fjärde, inte heller optimal. Den ledde till långa väntetider och att ingen kände något ansvar för att följa upp utbildningen.⁶⁹ RRV betonade även det problematiska med att det inte fanns någon enhetlig utbildning för invandrarlärares och att studieförbundens cirkelledare hade andra kompetenskriterier och därtill inte var styrda av läroplanen.⁷⁰ Att föra samman all sfi-utbildning – grund-sfi, påbyggnads-sfi och förläggningssvenska – till en organisatorisk enhet med kommunerna som huvudman sågs som en lösning på problemet.⁷¹

1989 kom även Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO) med en rapport om sfi. Rapporten upprepade i stort sett alla de problem och slutsatser som redan hade påtalats av SÖ och RRV. DO:s menade att ”[O]m alla våra nyanlända lärde sig en bra svenska och hur man bär sig åt för att bevaka sina rättigheter och skyldigheter i Sverige” skulle det inte behövas ”någon ombudsman mot etnisk diskriminering”.⁷²

Utvärderingarna visade således enhälligt att intentionerna i 1986 års reform inte hade uppfyllts. Ånyo skrevs riktade språk- och utbildningssatsningar fram som lösningen för att deltagarna lättare skulle integreras i samhället.

65 Ibid., 42–45.

66 Meyerhöffer och Kraft (1989), 73.

67 *Svenska för invandrare* (1989), 9; Meyerhöffer och Kraft (1989), 73–76.

68 *Svenska för invandrare* (1989), 33–35; Meyerhöffer och Kraft (1989), 78–81.

69 Meyerhöffer och Kraft (1989), 73–75; *Svenska för invandrare* (1989), 31–32.

70 *Svenska för invandrare* (1989), 11, 19, 44.

71 Meyerhöffer och Kraft (1989), 73–75; *Svenska för invandrare* (1989), 44–45.

72 Monica Grolich, *Svenskundervisningen för invandrare (Sfi): Intryck och förslag: En rapport från DO* (Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen, 1989), 16.

Förslag om ökad flexibilitet och samordning

1990-talet var en brytpunkt på många sätt. Under perioden gick styrningen av offentlig sektor från att vara regelstyrd till att bli mål- och resultatstyrd, samtidigt som relationen mellan staten och civilsamhället förändrades till en post-korporativistisk relation.⁷³

1991 reformerades sfi-utbildningen igen på flera punkter. Målsättningen var för det första att öka differentieringen och individualiseringen via ”deltagarmedverkan, utvärdering och kommunikativt inriktad språkundervisning”.⁷⁴ För det andra ansågs fler behöva läsa påbyggnads-sfi. Möjligheten att studera påbyggnads-sfi såg dock olika ut. På vissa platser fanns utbildningen knappast alls, medan den var fullt utbyggd i andra delar av landet. För det tredje var ett syfte att öka kommunernas frihet att själva välja organisationsstruktur och utbildningsanordnare med utgångspunkt i vad deltagarna behövde. För det fjärde ville man från regeringens sida förlänga den tid som kommunerna hade på sig att anordna sfi-utbildning.⁷⁵ I samband med reformen kom SÖ ut med en ny läroplan, Lsfi-91.⁷⁶ Parallellt upphävdes uppdelningen i grund- och påbyggnads-sfi och en ny sammanhållen utbildning under kommunalt huvudmannaskap tog form.⁷⁷

Reformen hann knappt genomföras innan det var dags för ytterligare en reform. 1994 upphörde läroplanen Lsfi-91 och sfi kom att ingå i läroplanen för de frivilliga skolformerna (Lpf 94) om än med en egen kursplan.⁷⁸ Samtidigt slogs det fast att grundläggande språkkunskaper i svenska inte bara gällde nyanlända. Alla kommuninvånare som saknade behörighet i svenska språket hade rätt till utbildning dels för att lära sig språket, dels för att få en samhällsorientering.⁷⁹ Fältet luckrades således upp genom dessa förändringar till att bli mer av kollektiva satsningar för att få fler att integreras i samhället.

Reformerna till trots fortsatte kritiken. Samverkan med övriga samhällsinsatser för utrikes födda behövde öka och frågan om inte sfi skulle inordnas i Komvux togs upp på nytt.⁸⁰ I propositionen *Sverige, framtiden och mångfalden* skrevs den framtida politiken på området fram. Invandrapolitiken skulle bli en integrationspolitik som

73 Lundberg (2015), 295, 304. Anders Ivarsson Westerberg, ”New Public Management och den offentliga sektorn,” i *Det långa 1990-talet. När Sverige förändrades*, red. Anders Ivarsson Westerberg m.fl. (Umeå: Borea 2014), 85–119.

74 *Svenskundervisning för invandrare (sfi). Egen skolform eller del av komvux?*, Rapport 2000:27, (Stockholm: Statskontoret, 2000), 24; Regeringens proposition 1989/90:102, *Om reformerad svenskundervisning för vuxna invandare*, 8.

75 Regeringens proposition 1989/90:102, 7ff.

76 *Lsfi-91, Läroplan för grundläggande svenskundervisning för vuxna invandrare. Allmän del* (Stockholm: Skolöverstyrelsen, 1991).

77 Regeringens proposition 1989/90:102, 1, 9–11; Utbildningsutskottets betänkande 1989/90:90UbU27, *Reformerad svenskundervisning för vuxna invandrare*.

78 *Lpf 94, 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna* (Stockholm: Skolverket, 1994), 7f.

79 Regeringens proposition 1993/94:126, *Om svenskundervisning för invandrare (sfi)*; SFS 1994:895, *Om svenskundervisning för invandrare*; Skolverkets författningssamling (SKOLFS) 1994:28, *Förordning om kursplan för svenskundervisning för invandrare*.

80 SOU 1998:51, *Vuxenutbildning och livslångt lärande. Situationen inför och under första året med Kungskapslyftet* (Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1998), 17, 225f, 274; SOU 1999:39, *Vuxenutbildning för alla? Andra året med Kungskapslyftet* (Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1999), 30, 225–227. Jfr Regeringens proposition 1997/98:16, *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik*, 57–59.

verkade för ”lika rättigheter och möjligheter oavsett etnisk och kulturell bakgrund” och ”ge stöd till individers egen försörjning och delaktighet i samhället”, därutöver skulle en ny myndighet bildas.⁸¹ Den nya myndigheten skulle ha ansvar för den övergripande invandrapolitiken. SIV skulle emellertid finnas kvar, men fokusera på nyanlända och asylsökande.⁸²

Utgångspunkterna för den kommande integrationspolitiken hade förts fram av Invandrapolitiska kommittén. I slutbetänkandet beskrevs hur det nya Sverige präglades av kulturell mångfald, men också av social segregation. Flera insatser för att integrera utrikes födda, inte minst i arbetslivet från statsmakterna erfordrades.⁸³ År 1998 bildades därför Integrationsverket med uppdrag att arbeta för att de integrationspolitiska målen uppnåddes, samt motverka etnisk diskriminering.⁸⁴ I *Göteborgs-Tidningen*, kritiserades det politiska beslutet, det var inte en ny myndighet som behövdes utan integrationsfrågor måste diskuteras i hela samhället.⁸⁵ En av de sakkunniga i Invandrapolitiska kommittén, SIV:s generaldirektör Björn Weibo, var dock av en annan uppfattning. I *Aftonbladet* poängterade han att den dåvarande politiken var utformad utifrån hur samhället hade sett ut på 1970-talet. Nya tider behövde en ny politik och möjligen också en ny myndighet med större möjligheter att integrera utrikes födda i samhället.⁸⁶

Invandrapolitiska kommittén diskuterade även sfi-utbildningen som de såg som en grundpelare för integrationen. Utbildningen som fanns var dock enligt utredningen för spretig och ibland också felinriktad. Utrikes födda med olika typer av (utbildnings)bakgrunder sattes i samma klasser och undervisningen utgick inte från ”deltagarnas kunskaper, erfarenheter och intressen”.⁸⁷ Kritiken känns igen sedan tidigare. Kommitténs förslag var att utbildningen än mer skulle fokusera på ”språket, kunskaper om samhället, svensk social kompetens och tillträde till arbetsmarknaden”.⁸⁸ Utbildningen borde också bli mer flexibel, individualiserad och framförallt bedrivas på heltid. För att göra det möjligt att varva teori och praktik skulle kursstart ske året om. Kommittén ansåg även att det var viktigt för motivationen och för att kunna nivåändela studenter att det fanns prov och tester inom sfi.⁸⁹ Idéen om nivåtester erhöll genklang och hösten 1996 infördes nationella prov i sfi.⁹⁰ Ett tydligare fokus på riktade satsningar oavsett hur länge en person hade bott i landet, sågs alltmer som lösningen på integrationsproblematiken under perioden.

81 Regeringens proposition 1997/98:16, 1f, 98–101. Citat s. 1. Jfr Regeringens skrivelse 1998/99:121, *Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning – samverkan, ansvar och utveckling*, 104–106.

82 Regeringens proposition 1997/98:16, 89–91, 100, 102–105.

83 SOU 1996:55, *Sverige, framtiden och mångfalden* (Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1996), 9–12; 17–19, 309, 312, 325–327. Jfr SOU 1995:76 *Arbete till invandrare* (Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1995).

84 SFS 1998:201, *Förordning med instruktion för integrationsverket*.

85 *Göteborgs-Tidningen*, ”Verk botar inte verkl.” 28 december 1995. Jfr *Dagens Nyheter*, ”Öppna arbetsmarknaden för de nya svenskarna,” 31 december 1995; *Svenska Dagbladet*, ”Integrationens ingenjörer,” 30 december 1995.

86 *Aftonbladet*, ”Ska slussa ut invandrare,” 28 december 1995.

87 SOU 1996:55, 336f. Citat s. 337.

88 Ibid., 337–39. Citat s. 339.

89 Ibid., 337–40.

90 Regeringens proposition 1997/98:16, 59.

Frågan om huvudmannskapet för sfi-utbildningen och lärarnas behörighet togs också upp. Enligt kommittén var systemet att kommunerna kunde upphandla utbildningen av flera utbildningsanordnare bra. Det ledde till konkurrens och god kvalitet i utbildningen. När det gällde lärarnas kompetens behövdes en relevant grundutbildning och därefter fortbildning för invandrarlärare ske kontinuerligt. Att undervisa i svenska som andra språk krävde nämligen andra pedagogiska verktyg och kunskap om språkinläring.⁹¹

I *Sverige, framtiden och mångfalden* behandlades även Invandrapolitiska kommitténs förslag. Frågan om heltidsstudier fanns redan inskriven i förordningen och det var nu, enligt propositionen, upp till kommunerna att få till en flexiblare organisation. Kunskapslyftets tankar om utbildningens organisation och funktion lyftes som ett sätt att pedagogiskt förnya sfi-utbildningen.⁹² Kunskapslyftets idé var att den ”organisatorisk-pedagogiska utvecklingen” handlade om att dels lägga över mer ansvar på individen att söka efter kunskap. På så sätt skulle man komma bort från förmedlingspedagogiken. Dels om att satsa på att öka lärarnas kompetens i vuxnas lärande.⁹³ I propositionen framhölls att förändringar gällande lärarnas kvalifikationer redan var på gång. Lärarhögskolan i Stockholm hade nämligen utsetts till ett nationellt resurscentrum för svenska som andraspråk och sfi.⁹⁴ Året efter föreslog Lärarutbildningskommittén i sitt slutbetänkande att en sammanhållen lärarutbildning, med olika profilering och inriktning, varav en mot sfi, skulle införas.⁹⁵

Kompetens- och behörighetskraven såg därmed ut att få en lösning, samtidigt diskuterades frågan om sfi-utbildningens organisatoriska hemvist. Kunskapslyftskommittén föreslog att sfi-utbildningen borde bli en del av vuxenutbildningen.⁹⁶ Den höll nämligen med om den kritik som bland andra Skolverket hade fört fram om otydligheter i kursplanen, nivåskillnader inom samma kurser och skillnader i utbildningens innehåll hos olika utbildningsanordnare.⁹⁷

Statskontoret fick i uppdrag att analysera de organisatoriska konsekvenserna av ett samgående av sfi och Komvux.⁹⁸ I rapporten betonades att problemet var att det varken centralt eller lokalt fanns någon samsyn gällande sfi. Det var inte tydligt om man primärt förde en utbildnings-, en arbetsmarknads- eller en integrationslinje.⁹⁹ Till saken hörde också de heterogena klasserna som gjorde det svårt för kursdeltagarna att nå målen.¹⁰⁰ Statskontorets förslag var att sfi som egen skolform skulle upphöra och utbildningen inordnas under Komvux. Däremot ställde Statskontoret sig tveksam till att all sfi skulle ske i kommunal regi. Deras förslag var istället att kommunerna även fortsättningsvis skulle ha möjlighet att lägga ut undervisningen på andra

91 SOU 1996:55, 340f.

92 Regeringens proposition 1997/98:16, 59f.

93 SOU 1998:51, 17, 233f, 274, 279.

94 Regeringens proposition 1997/98:16, 59f.

95 SOU 1999:63, *Att lära och leda: en lärarutbildning för samverkan och utveckling* (Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1999), 123f, 148f.

96 SOU 1998:51, 17.

97 Ibid., 123–26.

98 *Svenskundervisning för invandrare* (2000), 13.

99 Ibid., 9f.

100 Ibid., 44.

utbildningsanordnare.¹⁰¹ Regeringen valde att inte föra samman sfi med Komvux. Däremot markerades att erfarenheterna av Kunskapslyftet skulle tas tillvara genom att göra utbildningen flexiblare samt tydligare anpassad efter deltagarnas och arbetsmarknadens behov.¹⁰²

Statskontoret var även tydliga med att poängtera att sfi inte bara handlade om språkundervisning, utan om en integrationsprocess både i samhället i stort och på arbetsmarknaden specifikt. För att det skulle vara möjligt att samordna dessa delar behövde kommunerna samverka med lokala aktörer.¹⁰³

Komplexiteten och kritiken mot utbildningen betonades följaktligen i de rapporter och utvärderingar som regeringen tillsatte under början av 1990-talet. De fortsatta förändringarna under 1990-talet hade som uttalade mål att möjliggöra en ökad valfrihet och individualisering av utbildningen. Sfi-utbildningen följde därmed i samma spår som övriga utbildningsväsendet, där valfrihet och individualisering var paradord i tiden.¹⁰⁴

Otydlig ansvarsfördelning försvårar integrationen

I artikeln har ansvaret för sfi-undervisningen undersökts under perioden 1960–1998 utifrån två centrala teman: undervisningens organisation och lärarnas kvalifikationer. Vem skulle vara huvudman och anordnare av sfi? Vilka kompetenser och behörighetskrav skulle sfi-lärarna ha? Genomgående har det handlat om att analysera vilka satsningar som har gjorts och av vem, samt i vilken grad åtgärderna har varit inriktade på allmänna eller specifika insatser.

Det har framkommit att det aldrig har funnits någon samstämmighet gällande utbildningens organisation och funktion. Under större delen av undersökningsperioden ansågs det lämpligt att förlägga sfi-undervisningen till studieförbunden. Där skulle invandraren både få kunskap om det svenska samhället och språket, samtidigt som de kunde bevara sin egna kulturella särprägel. Uppdelningen av sfi på olika utbildningsanordnare och lärarnas skilda kvalifikationer medförde emellertid att undervisningen blev svår att utvärdera. Från 1980-talet kom även arbetet med att förnya den offentliga sektorn och den ökade marknadsstyrningen av förvaltningen att påverka sfi-utbildningen. Ansvaret för sfi tilldelades kommunerna, men i linje med dåtidens marknadsliberala idéer kom utbildningen samtidigt att konkurrensutsättas. Det blev upp till varje kommun att besluta om de ville driva utbildningen i egen regi eller lägga ut den på entreprenad. Spänningen mellan etnos och demos var således närvarande i de politiska åtgärderna.

Tidigare forskning har visat att mycket av synsättet gällande integrationen byggdes upp under en period när Sverige behövde utländsk arbetskraft och där sysselsättningsgraden var hög. Under 1950- och 1960-talet var det både lätt för nyanlända att få ett jobb och att integreras i samhället. Intresseorganisationernas starka ställning och nära samband med den offentliga sektorn under den korporativistiska statens glansperiod var också en drivande faktor. Under perioden gjordes således inga särskilda

101 Ibid., 95f.

102 Regeringens proposition 2000/01:72, *Vuxnas lärande och utveckling av vuxenutbildningen*, 1, 59–63.

103 *Svenskundervisning för invandrare* (2000), 97, 100.

104 Ivarsson Westerberg (2014) 84–87, 94–103.

satsningar mot invandrare, utan de sågs som självklart att de integrerades genom arbetet. När arbetskraftsinvandringen avtog och flyktingströmmen ökade var därför ingen aktör förberedd varken på mottagandet eller hur integreringen skulle åstadkommas. Ambivalensen om det var allmänna eller riktade satsningar som var mest adekvata föranledda ett vakuum.

En annan fråga, som har med ansvarsfördelningen att göra, handlar om varför det tog så lång tid att besluta om att införliva sfi med det övriga utbildningssystemet. Vid olika tillfällen har det funnits intentioner att se sfi som en del av övriga vuxenutbildningen och därmed göra SÖ till ansvarig myndighet. I det sammanhanget hade det också varit passande att införa en formell utbildning för sfi-lärarna, men så blev inte fallet. Varför spjärnade statsmakterna emot? Den frågan hör ihop med hur de olika aktörerna såg på dels vilken typ av utbildning och kunskap som sfi skulle ge, dels vem som skulle vara utbildningsanordnare.

Sfi-utbildningens mångsidiga karaktär innebar även att den både var en del av utbildningspolitikens område och samtidigt en del av två andra stora politikområden, invandrapolitiken och arbetsmarknadspolitiken. I det sammanhanget är det intressant att resonera kring Rothsteins analys av SÖ:s och AMS:s olika organisationstyper. Enligt Rothstein var SÖ ett typiskt ämbetsmannaverk med många interna strider som hade att göra med reformerna av den obligatoriska skolan. I AMS:s styrelse däremot var parterna delaktiga i besluten och myndigheten var mer flexibel i sin syn på sitt uppdrag.¹⁰⁵ Min analys av skeendet är att SÖ inte såg sfi som ett kärnuppdrag, då ansvaret och besluten om vilka utbildningar som skulle tillsättas var delat mellan AMS och SÖ. Ansvarsfrågan var följaktligen inte självklar, inte heller i vilken grad satsningarna skulle vara allmänna eller riktade. Samtidigt var behovet av sfi-platser både stort och ekonomiskt kostsamt, att förlägga delar av utbildningen på intresseorganisationerna blev då en smidig lösning.

Sammanfattningsvis var sfi en fråga som kom att tillmätas stor vikt för att lösa integrationen. Trots det axlade ingen statlig myndighet huvudansvaret för utbildningen. Under den korporativistiska eran bollades frågan mellan utbildnings- och arbetsmarknadsenheter som delegerade utförandet till civilsamhällets institutioner. Utredningar följdes av ytterligare en eller flera. På lokalnivå konkurrerade flera aktörer om att få bedriva själva utbildningen. Först var det kommunerna i samarbete med arbetsplatserna och studieförbunden. Därefter kommunaliserades sfi-utbildningen, men kommunerna valde oftast att lägga ut sfi på olika enskilda utbildningsanordnare. Sålunda fick, både under den korporativistiska och den postkorporativistiska eran, invandrarlärarnas utbildning och kompetensutveckling stå tillbaka då ansvarsfrågan gällande utbildningens organisation och funktion inte var klargjord. Denna tvehågsna syn genomsyrar till viss grad fortfarande integreringen av utrikes födda. Den politiska retoriken om att språket är nyckeln till inkludering försvåras således av att ansvarsfrågan gällande sfi-utbildningen ständigt har skiftat.

105 Bo Rothstein, *Den socialdemokratiska staten: Reformerna och förvaltning inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik* (Lund: Arkiv, 2010), 228–33, 236f.

Acknowledgements

Artikeln är skriven inom ramen för det VR-finansierade projektet ”Etableringsutbildningar för nyanlända som en ny nisch inom utbildningssystemet” (dnr 2017-03482).

About the author

Johanna Ringarp is Associate Professor of History and Pedagogy at the Department of Education, Uppsala University, Sweden. Email: johanna.ringarp@edu.uu.se

Referenser

Arkivmaterial

Läraryöreningen för invandrarundervisning (LFI), TAM-arkiv

”Lära sig ett nytt språk på 8 veckor – är det möjligt?” I *Lärarytildning för invandrarundervisning*. Stockholm: LFI, 1978.

”Invandrarläraryarna måste få en grundutbildning.” I *Lärarytildning för invandrarundervisning*. Stockholm: LFI, 1978.

Frisell, Helena, och Karin Froster. ”SFI är ingen utbildningsfråga – intervju med Ragne Beiming om tankarna bakom den socialdemokratiska reservationen.” *LFI-nytt* nr 5 (1981).

Froster, Karin, och Inger Lindberg. ”SFI-centralen i Stockholm.” *LFI-nytt* nr 3–4 (1986).

Hedefalk, Carl Magnus. ”När en blind leder en blind.” *LFI-nytt* nr 5 (1981).

Hedefalk, Carl Magnus. ”Vilda västern.” *LFI-nytt* nr 1 (1986).

Hedefalk, Carl Magnus. ”Grund-sfi på gång provisoriskt. Situationen är förvirrad.” *LFI-nytt* nr 3–4 (1986).

Hedefalk, Carl Magnus. ”SÖ:s glömska skolans lättinne.” *LFI-nytt* nr 1 (1987).

LFI-nytt (1981). ”SFI-kommittén är färdig.”

LFI-nytt (1986). ”SFI-reformen är beslutad.”

Sigtunastiftelsens klipparkiv

Hultman, Anders. ”ABF försöker monopolisera invandrarundervisningen.” *Svenska Dagbladet* 21 februari 1973, E1c ABF, 1973–1977.

Hultman, Anders. ”ABF: Arbetsgivarna talar i egen sak.” *Svenska Dagbladet* 21 februari 1973, E1c ABF, 1973–1977.

Paterson, Sten Sture. ”Äventyrligt avtal ger ABF makten.” *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 21 april 1971, E1c ABF, 1962–72.

Wibring, Margareta. ”Invandrarna – ABF:s folk?” *Dagens Nyheter*, 29 december 1972, E1c ABF, 1962–72, Sigtunastiftelsens klipparkiv.

Offentligt material

Grolich, Monica. *Svenskundervisningen för invandrare (Sfi): intryck och förslag: en rapport från DO*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen, 1989.

Lpf 94, 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna. Stockholm: Statens skolverk, 1994.

Lsf-71, Läroplan i svenska för vuxna invandrare. Allmän del. Stockholm: Skolöverstyrelsen, 1971.

Lsf-86, Läroplan för grundläggande svenskundervisning för vuxna invandrare. Allmän del. Stockholm: Skolöverstyrelsen, 1986.

Lsf-91, Läroplan för grundläggande svenskundervisning för vuxna invandrare. Allmän del. Stockholm: Skolöverstyrelsen, 1991.

Lundberg, Erik. ”Det postkorporativa deltagandet. Intresseorganisationerna i den nationella politiken.” I *Låt fler forma framtiden*, SOU 2015:96, Bilaga till betänkande av 2014 års Demokratiutredning – Delaktighet och jämlikt inflytande. Stockholm: Wolters Kluwer, 2015.

Meyerhöffer Ampe och Marianne Kraft. *Intentioner och verklighet: en uppföljning av 1986 års sfi-reform*. Stockholm: Skolöverstyrelsen, 1989.

- Regeringens proposition 1977/78:100. *Med förslag till statsbudget för budgetåret 1978/79.*
- Regeringens proposition 1983/84:199. *Om svenskundervisning för vuxna invandrare.*
- Regeringens proposition 1985/86:67. *Med vissa bestämmelser om svenskundervisningen för vuxna invandrare.*
- Regeringens proposition 1989/90:102. *Om reformerad svenskundervisning för vuxna invandare.*
- Regeringens proposition 1993/94:126. *Om svenskundervisning för invandrare (sfi).*
- Regeringens proposition 1997/98:16. *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik.*
- Regeringens proposition 2000/01:72. *Vuxnas lärande och utveckling av vuxenutbildningen.*
- Regeringens proposition 2009/10:188. *Nationell sfi-bonus.*
- Regeringens skrivelse 1998/99:121. *Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning – samverkan, ansvar och utveckling.*
- SFS 1986:159. *Lag om grundläggande svenskundervisning för invandrare.*
- SFS 1986:207. *Förordning om grundläggande svenskundervisning för invandrare.*
- SFS 1994:895. *Om svenskundervisning för invandrare.*
- SFS 1998:201. *Förordning med instruktion för integrationsverket.*
- SFS 2009:600. *Språklag.*
- SKOLFS 1994:28. *Förordning om kursplan för svenskundervisning för invandrare.*
- SOU 1971:51. *Invandrarutredningen 1, Invandrarernas utbildningssituation. Förslag om grundutbildning i svenska för vuxna invandrare.* Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1971.
- SOU 1979:85. *Folkbildning för 80-talet.* Slutbetänkande av 1975 års folkbildningsutredning. Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1979.
- SOU 1979:92. *Komvux och studieförbund. Arbetsfördelning och samråd.* Betänkande från komvux-utredningen. Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1979.
- SOU 1981:86. *Svenskundervisning för vuxna invandrare 1, Övervägande och förslag,* betänkande av Sfi-kommittén. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1981.
- SOU 1981:87. *Svenskundervisning för vuxna invandrare 2. Kartläggning av nuläget,* Betänkande av Sfi-kommittén. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1981.
- SOU 1995:76. *Arbete till invandrare.* Delbetänkande från Invandrarpolitiska kommittén. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1995.
- SOU 1996:55. *Sverige, framtiden och mångfalden.* Slutbetänkande från Invandrarpolitiska kommittén. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 1996.
- SOU 1997:128. *Verkställighet och kontroll i utlänningsärenden.* Stockholm: Utrikesdepartementet, 1997.
- SOU 1998:51. *Vuxenutbildning och livslångt lärande. Situationen inför och under första året med Kunskapslyftet.* Delbetänkande av Kunskapslyftskommittén. Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1998.
- SOU 1999:39. *Vuxenutbildning för alla? Andra året med Kunskapslyftet.* Delbetänkande av Kunskapslyftskommittén. Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1999.
- SOU 1999:63. *Att lära och leda: en lärarutbildning för samverkan och utveckling.* Lärarutbildningskommitténs slutbetänkande. Stockholm: Utbildningsdepartementet, 1999.

- SOU 2003:77. *Vidare vägar och vägar vidare – svenska som andraspråk för samhälls- och arbetsliv*. Sfi-utredningens slutbetänkande. Stockholm: Utbildningsdepartementet, 2003.
- SOU 2013:76. *Svenska för invandrare – valfrihet, flexibilitet och individanpassning*. Betänkande av Sfi-utredningen. Stockholm: Utbildningsdepartementet, 2013.
- SOU 2018:71, *En andra och en annan chans – ett komvux i tiden*, Slutbetänkande av Komvuxutredningen. Stockholm: Utbildningsdepartementet, 2018.
- Svenska för invandrare – ett regeringsuppdrag*. Stockholm: Riksrevisionsverket, 1989.
- Svenskundervisning för invandrare (sfi). Egen skolform eller del av komvux?* Rapport 2000:27. Stockholm: Statskontoret, 2000.
- Utbildningsutskottets betänkande 1984/85:UbU6. *Om svenskundervisning för vuxna invandrare*.
- Utbildningsutskottets betänkande 1985/86:UbU10. *Om svenskundervisning för vuxna invandrare*.
- Utbildningsutskottets betänkande 1989/90:UbU27. *Reformerad svenskundervisning för vuxna invandrare*.
- Vem älskar sfi? Utvärdering av svenskundervisning för invandrare – en utbildning mellan två stolar*. Stockholm: Statens skolverk, 1997.
- Westin, Charles. ”Mångfald, nationell identitet och samhörighet.” I SOU 2004:48, *Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*, 201–30. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet, 2004.

Periodika

- Aftonbladet*. ”Ska slussa ut invandrare.” 28 december 1995.
- Dagens Nyheter*. ”Öppna arbetsmarknaden för de nya svenskarna.” 31 december 1995.
- Göteborgs-Tidningen*. ”Verk botar inte verk!” 28 december 1995.
- Norqvist, Katrina. ”Skolstyrelsen.” *Västerbotten-Kuriren*, 19 oktober 1990.
- Norqvist, Katrina. ”Invandrarundervisning.” *Västerbotten-Kuriren*, 19 oktober 1990.
- Svenska Dagbladet* (1995). ”Integrationens ingenjörer.” 30 december 1995.

Litteratur

- Blomqvist, Paula, och Bo Rothstein. *Välfärdsstatens nya ansikte: Demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora, 2000.
- Borevi, Karin. *Välfärdsstaten i det mångkulturella samhället*. Uppsala: Uppsala universitet, 2002.
- Carlsson, Marie. *Svenska för invandrare – brygga eller gräns?: syn på kunskap och lärande inom sfi-undervisningen*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2002.
- Collinder, Helena, Sofia Nordmark och Maria Rydell. ”Sfi:s olika skepnader.” I *Utbildning i migrationens tid. Viljor, organisering och villkor för inkludering*, red. Magnus Dahlstedt och Andreas Fejes, 89–112. Lund: Studentlitteratur, 2021.
- Dahlstedt, Magnus, och Andreas Fejes. ”Inledning: Utbildning i migrationens tid.” I *Utbildning i migrationens tid. Viljor, organisering och villkor för inkludering*, red. Magnus Dahlstedt och Andreas Fejes, 17–42. Lund: Studentlitteratur, 2021.
- Dalström, Carl. *Nästan välkomna. Invandrapolitikens retorik och praktik*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2004.
- Fejes, Andreas och Magnus Dahlstedt. ”Att bli en fullvärdig medborgare”. I *Medborgarskap och utbildning för vuxna. Om komvux, folkhögskola och medborgar-*

- skapandets praktiker*, red. Andreas Fejes, Magnus Dahlstedt, Maria Olson och Fredrik Sandberg, 11–25. Lund: Studentlitteratur, 2018.
- Hammar, Tomas. "Introduction." I *European immigration policy. A comparative study*, red. Tomas Hammar, 1–14. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Hansson, Lars. *Att producera disciplinerade amerikaner och skötsamma svenskar... Fords Engelskaskola för invandrare jämförd med Svenska för Invandrare*. Emigranternas Hus skriftserie 1. Göteborg: Emigranternas hus, 2017.
- Harding, Tobias. "Från folkbildningskonsensus till ifrågasättande?" I *Lärande i civilsamhället. En forskarantologi*, red. Niklas Hill och Aron Schoug, 50–82. Stockholm: Trinambai, 2020.
- Hyltenstam, Kenneth och Tommaso M. Milani. "Flerspråkighetens sociopolitiska och sociokulturella ramar." I *Flerspråkighet – en forskningsöversikt*, red. Kenneth Hyltenstam, Monica Axelsson och Inger Lindberg, 17–152. Stockholm: Vetenskapsrådet 2012.
- Johansson, Jesper. "Så gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här": Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945–1981. Växjö: Växjö University Press, 2008.
- Lewin, Leif. *Samhället och de organiserade intressena*. Stockholm: Norstedts juridikförlag, 1992.
- Lindberg, Inger. "Svenskundervisning för vuxna invandrare (sfi)." I *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*, red. Kenneth Hyltenstam, 234–84. Lund: Studentlitteratur 1996.
- Lindberg, Inger och Karin Sandwall. "Nobody's darling? Swedish for adult immigrants: A critical perspective." *Prospect* 22 nr 3 (2007), 79–95.
- Lundh, Christer och Rolf Ohlsson. *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring*. Stockholm: SNS, 1999.
- Lundström, Tommy och Filip Wijkström. "Från röst till service: Vad hände sedan? Eller som fisken i vattnet." I *Civilsamhället i samhällskontraktet. En antologi om vad som står på spel*, red. Filip Wijkström, 247–87. Stockholm: European Civil Society Press, 2012.
- Micheletti, Michele. *Det civila samhället och staten*. Stockholm: Fritze, 1994.
- Rothstein, Bo. *Den korporativa staten: Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*. Stockholm: Norstedts juridik, 1992.
- Rothstein, Bo. *Den socialdemokratiska staten: Reformen och förvaltning inom svensk arbetsmarknads- och skolpolitik*. Lund: Arkiv, 2010.
- Salö, Linus. *Invandrarutredningen och 1970-talets språkideologiska omvälvningar: Till frågan om modersmålsundervisningens kunskapssociologi*. Uppsala: Uppsala universitet, 2020.
- Sandwall, Karin. *Att hantera praktiken: om sfi-studerandes möjligheter till interaktion och lärande på praktikplatser*. Göteborg: Göteborgs universitet, 2013.
- Svanberg, Johan. *Migrationens kontraster: Arbetsmarknadsrelationer, Schleswig-Holstein-aktionen och tyskorna vid Algots i Borås under 1950-talet*. Lund: Nordic Academic Press, 2016.
- Vlachos, Jonas. "Friskolor i förändring." I *Konkurrensens konsekvenser: vad händer med svensk välfärd?* red. Laura Hartman, 66–110. Stockholm: SNS förlag, 2011.
- Westerberg Ivarsson, Anders, "New Public Management och den offentliga sektorn." I *Det långa 1990-talet. När Sverige förändrades*, red. Anders Ivarsson Westerberg, Ylva Waldemarson och Kjell Östberg, 85–119. Umeå: Borea, 2014

Wijkström, Filip. ”Hybrider i civilsamhället. När filantropiskan och ekonomiskan kom till byn.” I *Civilsamhället i samhällskontraktet: En antologi om vad som står på spel*, red. Filip Wijkström, 93–122. Stockholm: Stockholm European Civil Society Press, 2012.

Yalcin, Zeki. *Facklig gränspolitik: Landsorganisationens invandrings- och invandrarpolitik 1946–2009*. Örebro: Örebro universitet, 2010.

Öberg, PerOla, *Särintresse och allmänintresse: korporatismens ansikten*. Uppsala: Uppsala universitet, 1994.